

FİLOLOGİYA

UOT 82

**İBN QATTANIN “ƏD-DURRA ƏL-XATIRA”
ANTOLOGİYASININ JANR MÜXTƏLİFLİYİ**

Cəmilə DƏMİROVA*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 2 aprel 2025; çapa qəbul edilmişdir: 12 aprel 2025; online-da çap edilmişdir: 15 may 2025.

Received: 2th of April, 2024; accepted: 12th of April, 2025; published online 15th of May, 2025.

Açar sözlər: *Siciliya ədəbiyyatı, İbn əl-Qatta, əd-Durra əl-Xatira, ərəb şeirinin janrları, Qərbdə yaranan ərəb ədəbiyyatı, Müsəlman Siciliyası*

Giriş

İslam dininin yaranması bütün ərəb qəbilələrinin vahid dini ideologiya ətrafında birləşməsi və onların bir xalq olaraq formalaşmasında mühüm amil olur. Ərəbistan yarımadasında dini prinsiplər ilə idarə olunan İslam dövləti – Xilafət yaranır. Digər mühüm hadisə isə fütuhətin başlanması idi. 878-ci ildə Siciliya adası Əğləbilər tərəfindən işğal edilir.

Siciliyanı fəth etmiş əğləbilər kim idi? Onların əcdadı Əməvilərə qarşı üsyanda Abbasilərə kömək etmiş və onları hakimiyyətə gətirmiş Xorasanda möhkəmlənmiş ərəb əyanlarından idi. Beləliklə, Siciliyada 200 ilə yaxın bir dövr ərzində Ərəb-Siciliya ədəbiyyatı formalaşır. Bu ədəbiyyatın ən məşhur nümayəndəsi Əbul-Qasim Əli ibn Cəfər ibn əl-Qattadır. Ədibin həyatı haqqında mənbələrdə çox geniş və ətraflı məlumat verilməsə də, onun Siciliyada anadan olması, daha sonra Misirə köçməsi və burada vəfat etməsi məlumdur.

Tarixi mənbələrdə İbn əl-Qattanın bir sıra əsərlərinin adı çəkilir ki, bu əsərlərdən ən məşhuru onun *الدرة الخطيرة في شعراء الجزيرة* (“əd-Durra əl-Xatira fi Şuara əl-Cəzirə” (“Ada şairləri barədə layiqli inci”)) əsəridir. Bu antologiya 170 şairin 20 min şeirini əhatə edir. Lakin əlimizdəki nəşr nüsxəsində 170 deyil, cəmi 106 şairin tərcümeyi-halı əks olunub. “əd-Durra əl-Xatira” antologiyası Siciliyada yaranan ərəb şeirinin bütün dövrlərini əhatə edir. Antologiyada əks olunan poeziya nümunələri janr etibarilə rəngarəngdir. Ən çox rast gəlinən şeir nümunələri qəzəldir. Daha sonra xəməriyyə, vəsf, mədhiyyə, mərsiyə, zuhdiyyə janrları gəlir. Əsərdə həcv nümunəsi olduqca azdır.

1. Zuhdiyyə və hikmət şeirləri

“əd-Durra əl-Xatira” əsərində rast gəlinən şeirlərin bir qismi didaktik-nəsihətəməz mənə daşıyır. Məlumdur ki, ərəb ədəbiyyatında bu cür şeirlər iki janrdadır: Bunlardan biri hikmət, digəri isə zuhdiyyə şeirləridir. Zuhdiyyə şeirində tərki-dünyalıq təbliğ edilirdi. Qəbirlərin təsviri, ölümə müraciət qəzavü-qədərin amansızlığının təsviri bu şeirin əsas motivini təşkil edir. Abbasilər dövründə inkişaf mərhələsini yaşayan bu şeir hələ cahiliyyə dövründə yaranan hikmət şeirləri ilə sıx bağlı idi. Hər iki poeziya nümunəsində taleyin

* *filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi*

e-mail: jamiladamirova@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-7502-4293>

<https://doi.org/10.30546/25194011.2025.14.2.1061>

amansızlığı, ölümün labüdlüyü bildirilir. Hikmət şeirlərində hikmətamiz fikirlər, həyat fəlsəfəsi, müdriklik təbliğ olunur [1, s. 74].

Siciliyanın zuhdiyyə və hikmət şeirlərində zəmanə əhlindən şikayət əsas yer tutur. Əs-Sərqusi adlı şair zəmanə əhlinin xəyanətkarlığını bu cür təsvir edir:

والغدر من شيم الزمان وأهله
وإذا أردت ودّ مصاحب
لا تبع من أهل الزمان تناصب
فأعاض جفونك جاهداً عن فعله [3, s. 80]

*Zəmanə əhlindən insaf gözləmə
Xəyanət zəmanə əhlinin xislətindədir.
Əgər bir kəslə dostluğu davam etdirmək istəyirsənsə
Onun əməllərinə göz yummamalısan.*

Əs-Səməntari adlı şair isə öz şeirində xəyanətkarları və haram mal yeyənləri pisləyir:

أبيها الخائن الذي شأنه الإثم
بعث دار الخلود بالثمن البخ
م وكسب الحرام ماذا تقول؟
س بدنيا عما قريب تزول [3, s. 101]

*Ey işi-gücü günah etmək olan və haram mal yeyən xain
Dediyin nədir?
Sən cənnəti "ucuz qiymətə" satdın
Tezliklə yox olacağın fani dünyaya.*

Gördüyümüz kimi, bu parçada İslam motivləri, möminliyə çağırış güclüdür. Cənnət fani dünyaya qarşı qoyulur.

Əbu Hafs əl-Məkki ölüm mövzusunda deyir:

عجياً للموت ينسى
قل لمن يغفل عنه
وهو ما لا بد منه
وهو لا يغفل عنه
[3, s. 150] عتاك رسل من لدنه
كيف تنساه وقد جا

*Qəribədir ki, ölümün mövcudluğu həmişə unudulur
Halbuki, ölüm labüddür.
Ölümdən xəbərsiz olana de ki,
O səndən xəbərdardır.
Sənə elçilərini göndərən ölümü
Necə unuda bilərsən?*

Əbu Hafs əl-Məkkinin ölümə bu dərəcədə önəm verməsi İslam dinindən doğur. İslamda axirət fani dünyaya qarşı qoyulur, bu yolda insanlar əxlaqi dəyərlərə, humanizmə, xeyirxahlığa çağırılır.

Əbu Əli Əhməd əl-Katibin şeiri isə zuhdiyyə ruhundadır:

ولما رأيت الناس لا خير عندهم
وصرت جليس الفكر مادمت فيهم
صدت – بيت الله – عن صحبة الناس
وأعلمت حسن الصبر فيه مع الياس [3, s. 45]

*İnsanlardan bir xeyir görmədikdə
Allahın evinə qapanıb onlarla söhbət etməkdən çəkəndim
Özümü düşüncələrimə təslim etdim
İnsan toplumundakı ümitsizliyimin çarəsini səbrdə gördüm.*

2. Xəməriyyə janrı

İbn Qatta antologiyasında tez-tez rast gəlinən şeirlər arasında xəməriyyələri xüsusi qeyd etməliyik. Xəməriyyələr şərab və məclisləri tərənnüm edən şeirlər idi [2, s. 60]. Xəməriyyə janrı ərəblərə hələ islamdan əvvəl də tanış idi. Sonralar bu janrın inkişafına toxunan prof.A.Qasımova qeyd edir ki, bir çox hallarda şərabın vəsfi daha geniş radiusda verilir: şərab məclisləri, həmbadələr, saqilər, müğənnilər və rəqqasələr də xəməriyyənin təsvir obyektinə çevrilir [1, s. 73]. Şərabə həsr etdiyi şeirində Əbu-l-Həsən Əhməd ibn Nasr əl-Katib deyir:

إذا مزجت خلتي في كأسها تحلل باقوتة جامده
وأحور لو أن عرس العزيز رأته لخرت له ساجده
كان الهلال له والد وشمس النهار له والده

[3, s. 48]

*Əgər onu qarışdırsan, sanki donmuş yaqutun əridiyini zənn edərsən.
Qara-qırmızıdır. Toy adamları onu görəndə az qala səcdə qılırlar.
Sanki göydəki ay onun atası, günortanın parlaq günəşi isə anasıdır.*

Digər şairin – Əbu Əli Həsən ibn Əhməd əl-Katibin şeiri də sırf şərabın təsviri rü-hudadır:

وكأس من الماء مخروطة تنير لها مثل نور النهار
تبدت وفي وسطها جمرة تكاد تصدعها بالشرار
فحسبك من عجب ما تراه بتأليف ما بين ماءٍ ونار

[3, s. 59]

*Bu su kimi şəffaf badə
Günortanın nuru kimi parlayırdı.
Sanki suyun içində köz atılmış,
Bu közün qığılcımları işıq saçırdı.
Gördüyün mənzərə çox gözəl idi
Su ilə od bir araya gəlmişdi.*

Bu şeir gördüyümüz kimi, təzadlar üzərində qurulub. Şəffaf şüşədən olan badə suya, badə içərisindəki qırmızı şərab isə oda bənzədilir, bu iki bənzətmə isə təzad doğurur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, xəməriyyə şeirinin sərhədləri genişdir. Xüsusilə, Abbasilər dövründə şairlər bu şeiri yalnız şərabın vəsfi ilə məhdudlaşdırmayıb, həm də şərab məclislərini təsvir etmişlər. Bu məclislərdəki saqilər, müğənnilər, rəqqasələr, həmbadələr təsvir obyektinə olmuşdur.

Beləliklə, şərabın vəsfini verən xəməriyyə şeiri əslində mucun həyatının təsvirinə çevrilmişdir. Əbu Nüvas və İbn əl-Mutəzz poeziyasındakı xəməriyyələrin çoxu bu yönündədir.

3. Mərsiyə janrı

Ərəb şairləri mərsiyələri (رثاء – risə) adətən hökmdarların yaxın adamlarının, görkəmli əyanların, şairlərin, katiblərin ölümünə həsr edirdilər. Amma şairlərin ailə üzvlərini ağlayan risə şeirləri də olub. Məsələn, Cərir ibn Atiyə öz arvadının ölümünə, ibn Nubəta övladlarına mərsiyələr həsr edib. Bu şeirlər daha səmimi, buradakı ağrı-acı daha təbiidir.

İbn əl-Qarani adlı şairin mərsiyəsinin kimə ünvanlandığı məlum olmasa da, şeirin antologiyada əks olunan üç beytlik kiçik hissəsi hikmətamiz ruhu ilə seçilir. Qeyd edək ki, bu şeirdə də inat sənətini görürük.

وإنما المر رهين الوفاء للموت ما يولد لا للحياة
حتى إذا الموت أتاه طواه كأنما ينشره عمره
[3, s. 146] والدهر لا يخطئ من قد رماه من ترم أيدي الدهر لا تخطه

*Həyatda doğulan ancaq ölüm üçün doğulur.
Hər bir kəs ölümün girovudur.
İnsan dünyaya gəlib yaşayarkən
Sanki ölümün onu qoynuna alması üçün yaşayır.
Dəhr bir adamı (ölüm oxları ilə) vurarkən səhv etməz.
Dəhr bir kəsi vurarkən səhv etməz.*

Dəhrin əlində ölüm oxları ilə insanları vurması cahiliyyə şeirindən gələn ənənədir. Biz buna əl-Xənsanın, Tərəfə ibn əl-Abdın şeirlərində rast gəlirik. Bu motiv dəhrin, zamanənin xəyanətkar olmasını əks etdirir. O, qarşı-qarşıya vuruşmayıb insanları kənardan gizləncə atdığı oxlarla vurur. Tədqiqatçı alim A.Qasımova cahiliyyə ərəblərinin dəhri həm də mənəyə (منایا) adlandırdığını qeyd edir [5].

Mərsiyyə janrında Əbu Muhamməd ibn Harun əs-Səhminin oğlu İmrana həsr etdiyi şeir şairin ağrı-acısının dərinliyi, kədərinin sonsuzluğu ilə diqqəti cəlb edir:

أراك قريباً واللقاء بعيد وجسمك بيلي والزمان بييد
وما كان يا عمران في الظن أنني أراك مقيماً في التراب تبيد
ولا أنني أبقي وراءك ساعة أعاين موجوداً وأنت فقيد
سأصبر في الدنيا-بني- لعلني ألاقيك في الأخرى وأنت سعيد
[3, s 79]

*Sanki çox yaxındasan. Amma görüşümüz çox uzadır.
Cismin məhv olur, zaman səni yox edir.
Ey İmran! Heç ağılıma gələrmə ki,
Səni torpaq altında yox olan görüm?
Sənsiz bir saat belə qalacağımı təsəvvür edə bilməzdim!
Mən səni itirmişəm.
Bu (fani) dünyada səbr etməliyəm, ey oğlum!
Kim bilir, bəlkə də o dünyada qovuşarkən səni (cənnətdə) xoşbəxt görəcəm.*

4. Vəsf janrı

“Əd-Durra əl-Xatıra” əsərindəki şeirlər içərisində vəsf janrı özünün mükəmməlliyi və orijinallığı ilə seçilir. Uzaq Siciliyada yaşayan şairlər bu janrda yazdıqları şeirlərdə də klassik ənənələrə sadıqdırlar. Süleyman ibn Məhəmməd ət-Tarəbəni adlı şairin yaradıcılığında, xüsusilə gecənin təsvirini verən aşağıdakı şeirində İmruul Qeysin təsiri duyulur:

الويح لي من طول لي ل كدت أنفذ قبل ينفذ
سامرت فيه كوكباً كمصباح الرهبان ركذ
فكانها درّ تناء ثر فوق أرض من زبرجد
[3 s. 75]. والبرد في وسط السما ء كدرهم في كف أسود

*Gecənin uzunluğundan yaman gündəyəm
Gecə tükənmiş, az qalırım özüm tükənib məhv olum.
Göydə hərəkətsiz qalmış və rahib çiraqlarına bənzər ulduzlarla söhbət edirdim
Sanki mavi döşəməyə dürr səpələnmişdi.
Ay isə səmanın ortasında*

Qara əlin içindəki dirhəmə bənzəyirdi.

İmruul-Qeys qaranlıq gecənin öz yerini al şəfəqli sübhə verməsi ilə bağlı belə bir obraz yaradıb:

[4, s. 27] منارة ممسى راهب متبتل تضيء الظلام بالعشاء كأنها

*Mömin bir rahibin çırağı gecəyə işıq saçdığı kimi
Sübh gecənin içərisindən o cür parlayırdı*

Əbulhəsən Əli ibn Muhamməd isə hovuzun və qəhvənin təsvirini verir. Aşağıdakı şeirdə qəhvə adı ilə təsvir olunan içkinin şərab olmasını da zənn etmək olar. Ərəblərdə قهوة (qəhvə) adlı aclıq hissini öldürən xüsusi şərab növü də olub. Qəhvənin yaranması da təxminən XII-XIII əsrlərə aiddir. Bu səbəbdən aşağıdakı şeirdə hansı içkinin təsvir olunmasını söyləmək çətindir.

وقهوة كشعاع النار في قدح قد شجها بمزاج الماء ساقبها
يريك درأ نثيراً في أسافلها يعود درأ نظيماً في أعاليها

*Qədəhdəki qəhvə od kimi parlayır,
Saqi onu su ilə qarışdırıb süzür.
Qədəhin dibinə sanki dürr səpələnib,
Onun üzərində isə dürr nizamla düzülüb.*

Bu şeirdə نثير (nəsirun – səpələnmiş) və نظيم (nazımun – nizamlı) - أسافل (əsəfilu – aşağılar) və أعالي (əali – yuxarılar) sözləri ilə mutabaqa – antiteza sənəti yaranıb. Məlumdur ki, qəhvənin üzərinə köpük yığılır, camın dibində isə onun dənələri qalır. Bu səbəbdən, söhbətin bizim başa düşdüyümüz mənada qəhvə içkisindən getdiyini zənn edə bilərik.

Antologiyada Əbulfəzl Müşrif ibn Rüşd adlı şairin bir beytlik vəsfi maraqlı doğurur. Beytdə döyüşdən sonra meydanda qalan ölümlərin cəsədi təsvir olunur. Yaxındakı cəsədlər isə kafirlərə, görünür, xristianlara məxsusdur. İbn Qatta bu beytdə dördqat مطابقة (mutabaqa) sənətinin yaranmasına diqqəti cəlb edir:

[3, s. 214] فأقصاهم رضوان عن روح جنة وأدناهم من نفة النار مالك

*Onlardan (cəsədlərdən) yaxında olanlar cənnət bağlarının
qoxusunu duyan Rizvan
Uzaqda olanlar (düşmən tərəfdəkilər) isə cəhənnəm üfunətini
hiss edən Malik kimidirlər.*

“əd-Durra əl-Xatıra” əsərində bəzən olduqca unikal, ədəbi nümunələrdə az rast gəlinən şeirlər olduğunu görmək olar. Bu şeirlərdən birinə əl-Xayyat (الخياط - dərzi) ləqəbli Əbu-l-Həsən Əli ibn Muhamməd ibn Əlinin yaradıcılığında rast gəlinir. İbn Qatta onun dili gözəl, bəyanı mükəmməl bir şair olduğunu qeyd edir [3, s.134-135]. Dilçilik və ədəbiyyat elmlərində mahir olan əl-Xayyat həm də klassik ərəb ədəbiyyatının gözəl bilicisidir. Əl-Xayyat Kəlbi sülaləsindən olan əmirləri mədh edirdi. Onların yanında əl-Xayyatın Kəlbi əmirlərindən Sıqatu-d-Dövlə Yusif ibn Abdullanı və onun oğlu Tac əd-Dövlə Cəfəri mədh edib. Aşağıdakı şeirdə o, Kəlbi əmirlərindən Təyid əd-Dövləni oğlunun suçiçəyi xəstəliyindən qurtulması münasibətilə təbrik edir. Şeirin əvvəlində əl-Xayyat əmirin uca məqamını qeyd edir və deyir ki, ola bilsin ki, onun kimi ali məqamı olan bir əmiri qoca

bir şairin şeiri cəlb etməz:

أنا من علمت على الغرام الأول
كالطيب يعبق في القميص وقد بلي
متعود قنص الغزال الأكل

لا يطمعك في السلو تكهلي
إن كان غرك ذا الوقار فإنه
نسك نصبت به حباله مطعم

[3, s. 137]

*Qoca olduğundan, bəlkə də mənim
Sənə təsəlli verməyim ürəyinə yatmır.
Mən, bildiyin kimi, sizə olan məhəbbətimlə köhnə dostlarınızdanam.
Bəlkə də, o qədər vüqarlı deyil, amma köhnə köynək kimi hələ də
ətrini saxlayıb.
Mən vaxtilə qaragözlü ceyranlar ovlayırdım
İndi tərk-i-dünyalıqdan pəhriz xeyməsinə sığınmışam.*

Nəticə

Beləliklə, məqalə boyu deyilənləri nəzərə alaraq, belə bir qənaətə gəlmək olar ki, Siciliya adası Ərəb Xilafətinin tərkibində uzun müddət olmasa da, burada ərəb ədəbiyyatının nadir inciləri yaranır. Xüsusən, poeziya sahəsində Xilafətin digər yerlərində yaranan nümunələrdən heç də geri qalmayan, maraqlı poetik parçalar yazılır.

Janr müxtəlifliyi baxımından isə, bu ədəbi nümunələr ümumərəb şeir janrları ilə demək olar ki, eyniyyət təşkil edir. Burada ərəb şeirinin qəzəl, qəsidə, zuhdiyyə, hikmət şeirləri, xəməriyyə, mərsiyyə, həməsə, vəsf və sairə janrlarına rast gəlmək olar. Siciliyada yaranan ərəb ədəbiyyatının fərqli cəhəti isə onun dini mövzulardan bir qədər uzaq olması idi.

ƏDƏBİYYAT

1. Qasımova A. Ərəb ədəbiyyatı tarixi (V-XIII əsrlər). Bakı: Elm, 2019, 674 s.
2. Фильштинский И.М. История арабской литературы. Москва: Наука, 1985, 524 с.
3. علي بن جعفر بن علي السعدي، الدرّة الخطيرة في شعراء الجزيرة، دار الغرب الإسلامي، 1995، 305 ص.
4. شرح المعلقات السبع، الحسين بن أحمد الزوزني أبو عبد الله، الدار العالمية، بيروت، 2015، 167 ص.
5. https://www.researchgate.net/publication/280821529_Models_Portraits_and_Signs_of_Fate_in_Ancient_Arabian_Traditio.

Резюме

Дамирова Джамиля

Жанровое разнообразие антологии Ибн Катты «Ад-Дурра Аль-Хатира»

Во втором столетии правления Аббасидов местные правители начали проводить независимую политику в различных частях Халифата. Правители племен, называемые «Мулук ат-Тавайиф» (ملوك الطوائف) (X век), начали борьбу за власть между собой. Хотя между ними произошло несколько войн, завоевания - Футухат - не были забыты, и к Халифату продолжали присоединяться новые территории. Таким образом, географические границы Арабского халифата расширяются с каждым днем, а этнический состав народов, населяющих халифат, становится все более разнообразным. Среди них следует отметить завоевание острова Сицилия на юге Италии династией Аглабидов. Следует отметить, что халифы Аббасидов доверили управление Северной Африкой Аглабидам, которые способствовали их приходу к власти. С тридцатых годов IX века они обратили свое внимание на Южную Италию, совершая военные походы с целью завоевания этих мест, и в 868 году заняли Мальту, а в 878 году – Сицилию. Сицилия была связана с Северной Африкой и была завоевана династией, правившей Северной Африкой – Аглабидами. Большинство первых солдат, прибывших на остров, были также парикмахерами. Этот дух парикмахерского искусства проявлялся во всех сферах на протяжении

всей истории острова Сицилия. И здесь в течение более чем 200 лет формировалась арабо-сицилийская литература, важнейшим источником которой стало произведение الدرّة الخطيرة في شعراء الجزيرة - ад-Дурра аль-Хатира фи Шуара аль-Джазира («Достойная жемчужина поэтов острова»). Арабская литература Сицилии мало чем отличалась от литературы, развивавшейся в других областях халифата. В этой поэзии также проявились газель и строфа, канонические образы и функциональные значения. Уникальной особенностью арабской литературы, возникшей на Сицилии, было то, что она была далека от религиозного содержания, изображала сцены из реальной жизни, состояла из небольших, но глубоко значимых стихотворений и использовала описания, основанные на наблюдениях.

Ключевые слова: Сицилийская литература, Ибн аль-Катта, ад-Дурра аль-Хатира, Жанры арабской поэзии, арабская литература, возникающая на Западе, Мусульманская Сицилия

Summary

Damirova Jamila

Genre diversity of Ibn Qatta's anthology "Ad-Durra Al-Khatira"

In the second century of the Abbasid rule, local rulers began to pursue independent policies in different parts of the Caliphate. The tribal rulers called "Muluk at-Tawaif" (ملوك الطوائف) (10th century) began a power struggle among themselves. Although a number of wars took place between them, the conquests - Futuhat - were not forgotten, and new territories continued to be annexed to the Caliphate. Thus, the geographical scope of the Arab Caliphate is expanding day by day, and the ethnic composition of the peoples within the caliphate is becoming more diverse. Among these, the conquest of the island of Sicily in southern Italy by the Aghlabid dynasty attracted attention. It should be noted that the Abbasid caliphs entrusted the administration of North Africa to the Aghlabids, who had contributed to their rise to power. From the thirties of the 9th century, they turned their attention to southern Italy, made military campaigns to conquer these places, and in 868 occupied Malta, and in 878 Sicily. Sicily was precisely connected to North Africa and was conquered by a dynasty that ruled in North Africa – the Aghlabids. The main part of the first soldiers who arrived on the island were also Berbers. This Berber spirit manifests itself in every field throughout the history of the island of Sicily. And here, for a period of more than 200 years, Arab-Sicilian literature was formed, the most important source of which was the work الدرّة الخطيرة في شعراء الجزيرة – ad-Durra al-Khatira fi Shuara al-Jazira (The Precious Pearl of the Poets of the Island). Sicilian Arabic literature was not much different from the literature that was formed in other areas of the Caliphate. The ode, canonical images, and functional meanings were also evident in this poetry. The unique feature of the Arabic literature that emerged in Sicily was that it was far from religious content, the description of real life scenes, small-volume, deeply meaningful poems, and the more functional use of images born from observation.

Key words: Sicilian literature, Ibn al-Qatta, al-Durra al-Khatira, Genres of Arabic poetry, Arabic literature in the West, Muslim Sicily

Redaksiya heyətinin üzvü fil.e.d., dos. Məmmədova-Kekeç Elmira Fikrət qızının rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.